

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki İlişkilere Etkisi

The Effect of Addiction Substances on Relationships Between Family Members in Terms of Islamic Law

Nurhan GÜLDEN

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü.
nrhn.gldn@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3956-5706

Alimcan BUĞDA

Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami
İlimler Fakültesi Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü.
alimcan.bugda@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3190-0146

Cilt/ Issue: 5/1, 71-103
Geliş Tarihi: 18.11.2024
Kabul Tarihi: 12.04.2025

Atf: Gülden, Nurhan ve Buğda, Alimcan
"İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan
Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki
İlişkilere Etkisi". *İLSAM Akademi Dergisi*
5/1 (Nisan 2025), 71-103.

Dipnot: Nurhan Gülden ve Alimcan Buğda
"İslam Hukuku Açısından Bağımlılık Yapan
Maddelerin Aile Bireyleri Arasındaki
İlişkilere Etkisi", *İLSAM Akademi Dergisi*
5/1 (Nisan 2025), Sayfa.

ÖZ

Yüce yaratıcı, insanı erkek ve kadın olarak yaratmış, insan neslinin devamını nikâh bağı ile oluşturulan aile müessesine bağlamıştır. Sosyal yapının temelini oluşturan aile, temiz bir toplumun vücuda gelmesinde büyük katkısı olan en önemli eğitim müesseselerinden biridir. Normal şartlarda dünyaya gelen her çocuk bir aile içine doğar ve hayata hazırlanmasında gerekli olan önemli bilgi ve becerileri aile ortamında öğrenir. Bu müessesenin tehlikelerden korunmasında tüm aile üyelerinin sorumlulukları bulunmaktadır. Ailede olması gereken huzur ortamının bozulmasına sebep olan birçok tehlike mevcuttur. Bu tehlikelerden birisi de aile hayatı etkileyen ve bağımlılık yapıcı özelliği olan maddeler ve sigara, alkol, uyuşturucu gibi bir takım olumsuz alışkanlıklardır. İşte bu sebeple aileye ve içinde yaşanılan topluma zarar vererek onarılması güç yaralar açan bağımlılıklarla mücadele zorunlu hale gelmiştir. Bu konuda ferdi çabalardan ziyade toplumun ve devletin güç birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Kısacası bu konuda ailenin, toplumun kanaat önderlerinin, gönüllü kuruluşların ve devletin ilgili kurumlarının birlikte çalışması zorunludur. Bu çalışmada Tümevarım yöntemi çerçevesinde bağımlılığın tanımı kısaca yapıldıktan sonra bağımlılık türlerine değinilecektir. Ayrıca bağımlılığın İslam hukuku açısından değerlendirilmesi ve aile yaşantısına olan olumsuz etkileri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Aile, İletişim, İslam Hukuku, Alkol, Sigara, Kumar.

ABSTRACT

The Almighty Creator created human beings as male and female, and tied the continuation of the human generation to the institution of the family, which is formed through the bond of marriage. The family, which forms the basis of the social structure, is one of the most important educational institutions that

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

contribute greatly to the formation of a clean society. Under normal circumstances, every child born into the world is born into a family and learns the important knowledge and skills necessary to prepare for life in the family environment. All family members have responsibilities in protecting this institution from dangers. There are many dangers that disrupt the peaceful environment that should exist in the family. One of these dangers is addictive substances and some negative habits such as smoking, alcohol and drugs that affect family life. For this reason, it has become imperative to fight against addictions that damage the family and the society in which they live and cause wounds that are difficult to repair. In this regard, the unity of power of the society and the state is needed rather than individual efforts. In short, it is imperative that the family, opinion leaders of the society, voluntary organizations and relevant institutions of the state work together. In this study, after briefly defining addiction within the framework of the inductive method, the types of addiction will be discussed. Additionally, information will be given about the evaluation of addiction in terms of Islamic law and its negative effects on family life.

Keywords: Addiction, Family, Responsibility, Islamic Law, Alcohol, Cigarette, Gambling.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the types of addictions that impair human reason and free will from the perspective of Islamic law, and it explores their negative effects on family structure. The intellect, considered the most significant divine blessing that distinguishes humans from other beings, enables individuals to make responsible choices and fulfill their religious and ethical obligations. In the Qur'an, numerous verses emphasize the value of reason, encouraging people to think, reflect, and distinguish between right and wrong. Accordingly, any element that diminishes or obstructs rational functioning is viewed as a major threat to both individual and communal well-being. In this context, addiction is identified as a destructive force that not only weakens human intellect and willpower but also undermines social and familial harmony. One of the key objectives of Islam is to safeguard individuals and society. To this end, Islamic jurisprudence is built upon five fundamental principles: the protection of life, reason, religion, lineage, and property. Among these, the preservation of reason is especially relevant to the issue of addiction, as addictive substances impair cognitive faculties and moral responsibility. Islamic teachings strictly prohibit the use of intoxicating substances that alter perception and judgment. Both the Qur'an and Hadith contain explicit warnings against behaviors and habits that dull the mind or lead individuals toward self-destruction. The Qur'anic verse, "Whatever you have been given is but the enjoyment

of the life of this world and its adornment. But what is with Allah is better and more enduring. Will you not then reason?" (Qur'an, 28:60), emphasizes that humans are expected to exercise rational judgment in choosing between temporary pleasures and enduring spiritual benefits. Concepts such as lawful (halal) and unlawful (haram), good and evil, pure and impure are moral categories that presuppose the use of reason. Thus, any substance or behavior that compromises human judgment is not only physically harmful but also spiritually and ethically impermissible. Addiction negatively affects individuals not only physically but also psychologically and spiritually. It weakens the person's willpower, leads to increased criminal behavior, disrupts domestic peace, and prevents the individual from fulfilling social and religious responsibilities. Therefore, addiction must be understood not just as a medical issue, but as a moral and social crisis that undermines the core objectives of Islamic ethical law. The article stresses that reason must be protected at both the personal and institutional levels to maintain societal order. The family, as the foundational unit of society, plays a pivotal role in shaping values, instilling religious principles, and modeling moral conduct. A dysfunction within the family can lead to increased susceptibility to addictive behaviors, especially among the youth. On the other hand, the addiction of one family member can destabilize the entire household, triggering a cascade of psychological, emotional, and financial problems. The article positions the family as a fortress that guards the intellect and moral compass of the next generation. Islam places great emphasis on the sanctity and responsibility of the family institution. By assigning specific duties and ethical responsibilities to each family member, Islam aims to foster a secure and spiritually nurturing environment. Addiction, however, poses a significant threat to this vision. Contemporary issues such as rising divorce rates, weakened family communication, and deteriorating parent-child relationships are, to a considerable extent, linked to various forms of addiction. Thus, religious education and family-based spiritual upbringing are presented as vital tools in preventing addictive behavior. Another important reason for conducting this study is the increasing fragility of the family institution in modern society. The ease with which marriages dissolve, the distancing of young people from religious and cultural values, and the rise of technology-driven behavioral addictions require a broader and more comprehensive analysis of addiction. Therefore, this study does not only address classical substance addictions (such as alcohol or drugs) but also includes behavioral and technological addictions that are gaining prevalence in modern life. In conclusion, the article emphasizes that protecting the intellect, which is central to human dignity and moral responsibility, is a religious imperative in Islam. Addictions that harm the intellect are therefore not only harmful in

a worldly sense but are also spiritually and legally prohibited. The article advocates for a value-based approach that includes religious instruction, family engagement, and moral education as primary strategies in the fight against addiction. This integrative perspective, rooted in Islamic ethical tradition, aims to preserve both individual well-being and social harmony.

GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik Allah tarafından bahşedilmiş olan aklıdır. İnsan, akli sayesinde iradesini kullanır, tercihlerini yönetir ve dini yükümlülükler açısından mükellef kabul edilir. Madde bağımlılığı insanın akıl ve iradesini kullanma yeteneğini elinden almakta, olumsuz davranışlar sergilemesine sebep olmakta ve kontrol mekanizmasına zarar vermektedir. Oysa Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insana dair birçok özelliği, yaratılışının güzelliğini ve ona verdiği nimetleri zikretmiştir. Mealen *"Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır."*¹ İnsana verdiği sınırsız nimetleri zikretmiştir; *"Allah size istediğiniz her şeyden bir kısmını vermiştir. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız bitiremezsiniz..."*² Peygamberlerin gönderilmesin ve insanların kölelikten kurtulmasının da bir nimet olduğunu açıklanmıştır; *"Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: O, içinizden peygamberler gönderdi; sizi hükümdarlar yapıp daha önce köle iken hür insanlar hâline getirdi. Dünyada hiç kimseye vermediği şeyleri size verdi.'"*³ Aklın ne derece önemli olduğu ve sadece aklını kullananların idrak edeceği gerçekler olduğu bildirilmiştir; *"Rasûlüm! Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilip de buna inananla, bunu göremeyecek kadar kör olan hiç eşit olur mu? Ancak gerçek akıl sahipleri, düşünüp ders ve öğüt alır."*⁴ Kur'an'ın gönderiliş gayesi açıklanmıştır; *"Bu Kur'an, insanların uyarılmaları, Allah'ın bir tek ilâh olduğunu bilmeleri ve gerçek akıl sahiplerinin düşünüp öğüt almaları için yapılmış bir duyurudur."*⁵ Dünya nimetlerinin geçiciliği yanında gerçek nimetin ne olduğu beyan edilmiştir; *"Size verilen şeyler; dünya hayatının geçici nimeti ve süsüdür. Allah katındaki nimetler ise daha hayırlı ve daha devamlıdır. Hâlâ aklınızı çalıştırmayacak mısınız?"*⁶ Bu ayetlerin bir kısmı, insana verilen akıl nimetinin önemini vurgulamaktadır.

İslam, sağlıklı birey, huzurlu aile ve barış ortamında bir toplum oluşturmayı temel amaç edinmiştir. Bu yüzden dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması, İslam hukukunun beş aslı ilkesi olarak kabul edilmiş ve bunları korumaya yönelik olarak İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnette

1 Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009); Mehmet Okuyan, Kur'an Meal- Tefsir (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), et-Tin 95/3

2 İbrâhim 14/34.

3 el-Mâide 5/20.

4 er-Ra'd 13/19.

5 İbrâhim 14/52.

6 el-Kasas 28/60.

konuya dair hükümler zikredilmiştir.⁷

İslâm'ın insana sarhoşluk veren, insanın aklî ve ruhî dengesini bozan, beyni uyuşturan maddelerin kullanımını yasaklaması ve bu alanda cezaî yaptırımlar koyarak insanları bunlardan uzak tutmaya çalışması yüce bir anlam taşımaktadır.⁸ Zira insanı insan yapan, ona sorumluluklar yüklenmesine sebep olan akıl ve iradesinin sapasağlam şekilde idame ettirebilmesinin önemlidir. İnsanın karar verme yetisinin zarar görmemesi için aklının ve iradesinin kullanımına engel olacak her türlü madde, gıda ve bunu engelleyici olan her şey yasaklanmıştır.

İslam dini, toplumu oluşturan fertlerin akıl gibi en değerli varlığını korumayı hedeflemiş, bunun için aileye büyük sorumluluklar yüklemiştir. Günümüzde özellikle genç neslin aklını uyuşturan ve bağımlılık yapan her çeşit madde insanlığın büyük problemlerinden biri haline gelmiştir. Aile, gençliği tüm tehlikelerden ve olumsuz ortamlardan koruyan güvenli bir kaledir. Dinin engellemeye çalıştığı hususlardan birisi; bireyin yaşamını ve aile ilişkilerini alt üst eden, akli uyuşturan ve irade kontrolünü kaybettiren bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımudur. Bağımlılık yapan maddelerden insanları sakındırmanın amacı insanların akıl, din, nesil, can ve mal güvenliğini korumaktır.

Çalışmada bağımlılık ve çeşitlerine dair bilgiler verildikten sonra, her bağımlılık türü dini hükmü ile İslam hukuku açısından ele alınacaktır. Aile kurumunun gerekliliği ve topluma birey yetiştirmesindeki değeri ifade edildikten sonra ailedeki olumsuz ortamların bağımlılığa sebep olan taraflarına değinilecektir. Bağımlılıkların aile yapısında sebep olduğu olumsuzlukların kale alınmasından sonra konu sonuç kısmında değerlendirilecektir.

1. BAĞIMLILIĞIN TANIMI VE SEBEPLERİ

Bağımlılık, bedensel bir hastalıktan ziyade beyin hastalığıdır. Tüm tıbbi rahatsızlıklarda olduğu gibi beyinde biyolojik etki ve değişiklikler ortaya çıkar. Bu değişiklikler sonucunda insanın iradesi artık kullanımdan çıkmış olur. Ayrıca beyin haz bölgesi de hasar göreceğinden kişi normal şeylerden haz alma yetisini kaybederek sadece bağımlı olduğu maddeden haz almaya başlayacaktır. Bunu sonucunda bu kişi artık istemese dahi o maddeyi arzu etmeye başlar. Aynı sebepten bağımlı olduğu maddeyi kullanmaya devam eder buna bağlı olarak da kişinin beyin frenleme sistemi bozulur. Duracağı yeri bilemez hale

7 el-Mümtehine 60/12., Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (İstanbul: Mektebetü'l-İslamiyye, 1981), İman 4-5; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, çev. Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), İman (no:3).

8 Emine Gümüş Böke, "Madde Bağımlılığı ve Ailelerin Bağımlılara Yaklaşımı", *Diyanet Aylık Dergi* 374 (Şubat 2022),72.

gelen bağımlı kişi bir zaman sonra aynı dozdan istediği hazzı alamaz olur ve buna ulaşmak için daha fazla doz kullanmaya ihtiyaç duyar çünkü beyin bir zaman sonra duyarsız hale gelir.⁹ Eğlence ve keyif almak amacıyla başlayan durum sonunda insanı esir alır. Birey zaman ilerledikçe kullanılan maddeye esir olduğunu fark eder. Bırakma isteği ile vazgeçemem durumu arasına hapsolür. Bu çıkmaz durum kişiyi kısır bir döngü olan bağımlılığa sürükler.¹⁰

Bağımlılığın, kullanılan maddeye bağlanma derecesine göre türler vardır ve psikolojik bağlanma ve fiziksel bağlanma olarak ikiye ayrılmıştır. Psikolojik bağımlılık, kişinin duygusal durumu yahut kişilik yapısı gereği, gereksinimlerini gidermek amacı ile o maddeye düşkünlüğü biçiminde tanımlanabilir. Ruhsal bağımlılıkta madde alındığında doyum, rahatlama ve haz meydana gelir.¹¹ Psikolojik bağlanma türünde, maddenin alımına karşı direnç artımı gerçekleşmez. Kişideki etki, güçlü bir istekle maddeyi arama ve yaşattığı etkiyi tekrardan yaşama isteğidir.¹²

Fiziksel bağımlılık, maddenin varlığına karşı duyulan fizyolojik bir istektir. Beden uyuşturucu maddeye karşı bir adaptasyon geliştirir. Madde alınmadığı zaman, ortaya bazı belirtiler çıkar. Çünkü bedenin bulduğu fizyolojik adaptasyon bozulmuştur ve beden kendisini bu yeni duruma ayarlamak durumundadır. Bağımlılık belirtilerinin ortaya çıktığı dönem bu aşamadır.¹³ Fiziksel bağlanmada kullanılan maddenin azaltılması yahut kesilmesi sonucunda yoksunluk belirtileri gözlenir. Bu belirtiler her geçen gün artarak devam eder ve kullanıcı her defasında daha fazla doz almak durumunda kalır. Zamanla bu duruma alışan beyin hücreleri madde olmadan normal işlevini yerine getiremez olur.¹⁴

Bağımlılık, ferdin herhangi bir alışkanlıktan kendi iradesiyle vazgeçememesidir. Hukuk, psikoloji ve tıp kaynaklarında bu kavramın kendi alanlarında sebep olduğu etkilerden yola çıkarak tanımlar yapılmaktadır.¹⁵ “ Bağımlılık, bir maddenin vücuda veya merkezi sinir sistemine tesiri sonucu, o maddenin

9 Kültegin Ögel vd., *Bağımlılık: İyileşmek İçin 66 İlke* (İstanbul: Uçurtma Yayınları, 2022), 11.

10 Ögel vd., *Bağımlılık: İyileşmek İçin 66 İlke*, 15.

11 Kültegin Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme* (İstanbul: Yeniden Yayınları, 2010), 40.

12 Nevzat Tarhan - Serdar Nurmedov, *Bağımlılık Sanal ve Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 39.

13 Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*, 40.

14 Tarhan - Nurmedov, *Bağımlılık Sanal ve Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, 39-40.

15 Kibar Karadeniz, *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçlarının İslam Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 7.

tıbbî bir maksat olmaksızın ısrarla kullanılmasına denir.”¹⁶ Farklı bir tanım; “Bağımlılık; Bir maddenin yaşamı, sağlığı olumsuz etkilemesine ve kullanmaya başladıktan sonra kişinin kendisini durduramamasına bağımlılık denir ve Bağımlılık bir beyin hastalığı olup, mutlaka tedavi edilmesi gerekmektedir.¹⁷ Yine farklı bir tanımda; “Kişinin kullandığı maddeyi birçok kez bırakma girişiminde bulunmasına rağmen bırakamaması, giderek madde dozunu arttırması, kullanmayı bıraktığı zaman yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması, zararlarını görmesine rağmen madde kullanmayı sürdürmesi, zamanının büyük bir bölümünü madde arayarak geçirmesidir.”¹⁸ Görüldüğü üzere bağımlılığın farklı alanlarına vurgu yapan çok sayıda tanım yapılmıştır.

Verilen tanımlardan yola çıkıldığında bağımlılık kavramı; “bireyin, yaşamını ve sağlığını kesin olarak olumsuz bir şekilde etkilemesine rağmen maddeyi bırakmaya güç yetirememesidir” şeklinde tanımlanabilir.¹⁹ Tanımlarda bireyin bir tedavi amacı olmadığı halde maddeyi kullanması ve bunun sonucunda hasar gören sinir sistemine bağlı irade kontrolünü kaybetmesi söz konusudur.

Bağımlılık durumu genellikle bir kullanımda ve tek seferde meydana gelmeyen, zamanla oluşan bir durumdur ve aslında insanı kısır bir döngü içinde sıkı etkiye sahiptir. Bazı uyarıcı ve uyuşturucu maddelerin tek kullanımda bağımlılık oluşturma riski bulunabilir. İlk kullanımdan sonra kişi yoksunluk belirtileriyle karşı karşıya kalır. Ayrıca maddeyi deneyerek en başta duyduğu korkuyu da yendiği için ikinci kez maddeye yönelmesi daha kolay olur.²⁰ Çünkü bağımlılık, insanın iradesini kullanma gücünü elinden alan, ona tercih hakkı sunmayan ve isteyerek başlamış olsa bile insanı istemediği şeyleri yapmaya mahkûm eden bir formda ilerlemektedir.

Bağımlılığın davranışsal, sosyal, biyolojik, ailevi, psikolojik birçok nedeni vardır; ancak hiçbir neden bağımlılığı tek başına açıklamaya yeterli değildir. Örneğin madde kullanımının bağımlılığa dönüşmesinde birçok etken olmasına rağmen, temelde biyolojik bir süreçtir. Kişinin ruhsal özellikleri, genetik yatkınlık, çevresel faktörler, maddeye ulaşılabilirlik, aile yapısı, toplumsal çevre ve kültürel özellikler kişinin madde kullanmaya başlaması ve bağımlılı-

16 Alparslan Özyazıcı, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Madde Bağımlılığı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 174.

17 NP Amatem Bağımlılık merkezi (npistanbul), “Bağımlılık Nedir ? | Bağımlılık Merkezi”, (Erişim 12 Mayıs 2021).

18 Kültegin Ögel, *İnsan, Yaşam ve Bağımlılık Tartışmalar ve Gerçekler*. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2001), 17.

19 Karadeniz, *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçları*, 7.

20 Yeşilay Danışmanlık Merkezi (YEDAM) “Neden Bir Kereden Bir Şey Olur?”, (Erişim 14 Aralık 2024).

ğa dönüşmesinde rol oynayan etkenlerdendir.²¹

Kullanılan maddelerin farklı farklı olmasından kaynaklanan bağımlılığın birey üzerindeki etkileri de farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Mesela, uyuşturucu madde bağımlılığında, alkol bağımlılığından farklı olarak uyuşturucu maddenin tesiri yok olmaya başladığı zaman, keyif halinin devam ettirilme hissi ve ruh haliyle o madde tekrar kullanılmak istenmektedir. Bununla biyolojik bir ihtiyacı temin ve tatmin etmenin verdiği his ve zevk duyulmaktadır.²²

Bağımlılığın sebepleri bireylerin hayatlarında maruz kaldıkları etkenlere göre farklılıklar gösterse de birçok ortak sebep saymak mümkündür. Bunlar; maddeye karşı duyulan merak, içinde bulunulan olumsuz arkadaş ortamı ve akran baskısı, kendini yalnız hissetme sonucu bir gruba ait olma istek ve ihtiyacı, bağımlılığın zararları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamak ve kendisini fark etmeyen aile ve çevreye karşı kendini ispatlamak gibi konular şeklinde sıralanabilir. Bir defa denemekten bir şey olmayacağı ve istediği zaman bırakabileceği inancı da bu ortak sebepler arasında yerini almaktadır.²³ Ayrıca beynin biyolojik yapısında meydana gelen değişiklikler sonucunda kaybedilen irade kontrolü bağımlılığın ilerlemesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. BAĞIMLILIK ÇEŞİTLERİ VE BAĞIMLILIĞIN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Sigara Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Bağımlılık yapan maddelerin ilk sırasında sigara yer almaktadır. Günlük hayatta erişimin kolaylığı, devlet eliyle alım ve satımının yasaklanmamış olması, insana ve topluma verdiği zararın anlık olarak fark edilmeyip uzun zaman sonra kendini göstermesi gibi sebeplerden dolayı sigara en yaygın bağımlılık türlerinden biri kabul edilebilir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İslâm dünyasında kullanma alışkanlığının yaygınlaşmasıyla birlikte tütün kullanımının dinî ve hukukî hükümleri konusunda âlimler arasında etkileri günümüze kadar süren yoğun tartışmalar yapılmıştır.²⁴ Bu sebeple konunun dinî hükmünün tartışılması hususu anılan yüzyıldan sonra gündeme gelmiş gözükmemektedir.

Sigaranın içinde bulunan zehirli maddeler sebebiyle yol açtığı hastalıklar, çevreye ve doğaya verdiği zararlar, ekonomik açıdan sebep olduğu kayıp-

21 NP Amatem Bağımlılık Merkezi, NPİstanbul, “Bağımlılık nedir?”, (Erişim 12 Mayıs 2021).

22 Karadeniz, *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçlarının*, 7.

23 Ömer Menekşe, *Madde Bağımlılığı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 18-21.

24 Şükrü Özen, “Tütün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 5.

lar göz ardı edilmeyecek netliktedir. Sigaranın hem kullanan kişiye hem de çevrede bulunan diğer kişilere verdiği zarar düşünülürse ihlal edilen hakların kapsamı daha net anlaşılmaktadır. İslam dini, bireyin hem kendisine hem de çevresine ve diğer bireylere zarar vermesini, sıkıntı oluşturmamasını, israf etmeyi yasaklamıştır. Bu konuda Yüce Allah (cc) buyurur ki, “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*”²⁵. “*Yiyiniz ve içiniz, israf etmeyiniz. Şüpheli yok ki Allah israf edenleri sevmez*”²⁶ bu ayetlere binaen sigaranın hükmü konusunda bilginleri arasında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu doğrultuda son dönem İslâm bilginleri 3 farklı görüş ortaya koymuştur. Şimdi bu görüşler farklı başlıklar altında ele alınacaktır.

2.1.1. Sigaranın Hükmünü Mubah Kabul Edenler

Sigaranın zararlarını bilmeyen veya önemsemeyen bir grup bilgin, tütün kullanma ve sigara içme hakkında dinde açık bir hüküm bulunmadığını, Şâri’ tarafından açık bir yasak gelmediğini ileri sürerek sigara içmenin “Mubah” olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁷ Örneğin bunlardan birisi Abdülğani en-Nablusî (1640-1731) olmuştur. Konu hakkında yazdığı “Es-sulh Bey-ne’l-ihvan Fi ibahat-ı şürbü’-d-Duhan” adlı bir risalesinde, sigara hakkında kesin bir hükmün bulunmadığı sarhoş edici ve uyuşturucu özelliğinin de olmadığı “Eşyada esas olan mubahadır” kaidesi içinde değerlendirerek caiz olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı dönemlerde yaşamış olsan Türk fikir adamı Kâtip Çelebi’de kaleme aldığı “Mizânü’l Hakk” isimli eserinde sigara kullanımının mubahlığı konusuna değinmiştir.²⁸ Tütünün mubah olduğunu savunan eserlerden birisi de M. Sıddık Gümüş tarafından hazırlanan Tam İlmihal, Seâdet-i Ebediyye kitabıdır. Bu kitapta tütün ile ilgili mubah, mekruh ve haram olması konusunda önceki âlimlerden birçok aktarım yapılmıştır. Lakin burada da tütünün mubah kabul edilmesi, zarar vermiyor olmasına, nafakayı etkilememesine ve aşırı olmamasına bağlanmıştır.²⁹ Tütünün mubah olduğunu savunanlar arasında Hanefîlerden Altıparmak Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi, Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, M. Murtazâ ez-Zebîdî, İbn Âbidîn (Muhammed Emîn), Abdülhay el-Leknevî; Mâlikîler’den Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, Nûreddin el-Üchûrî, Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, Ahmed

25 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Te’vilâtül- Kur’an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2021), el-Bakara 2/195 .

26 Muhammed Esed vd., *Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), el- Âraf 7/31 .

27 Özen, “Tütün”, 5.

28 Fikret Karaman, “İslam Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi* 35/3 (Eylül 1999), 124.

29 Mustafa Boran, “Tütün/ Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 432.

b. Muhammed es-Sâvî; Şâfiîler'den Ebü'l-Vefâ el-Urzî, Şebrâmellisî, Muhammed eş-Şevberî, İsmâîl el-Aclûnî, Abdülkâdir b. Muhammed et-Taberî; Hanbelîler'den Mer'î b. Yûsuf ve Zeynüddin Abdülkâdir el-Harîrî ile Emîr es-San'ânî, Şevkânî gibi âlimler bulunmaktadır.³⁰

2.1.2. Sigaranın Hükmünü Mekruh Kabul Edenler

İslam bilginlerinden bazıları ise, sigara içmeyi doğru bulmamakla birlikte haram diyemedikleri için mekruh olarak nitelendirmeyi uygun görmüşlerdir.³¹ Mısır Ezher Şeyhlerinden İbrahim bin Muhammed bin Ahmed el-Bacûrî, ise sigara ve çeşitlerinin zararlarına, kıyas yöntemi ile yaklaşarak mekruh olduğunu ancak aynı zararların artması ve kesinleşmesi halinde haram olacağı konusunda şüphe olmadığını ifade etmiştir.³² Tütün Şam Hanefî müftüsü Abdurrahman el-İmâdî, Ebû Saîd el-Hâdimî ve Buhûtî gibi âlimler tahrimen mekruh, Mer'î b. Yûsuf, Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, İbn Âbidîn Muhammed Emîn, Mustafa es-Süyûtî gibi âlimler ise tenzihen mekruh kabul etmiştir.³³

2.1.3. Sigaranın Hükmünü Haram Kabul Edenler

Sigara içmeyi, özellikle bağımlılık derecesinde sigara içme alışkanlığını sağlık açısından zarar verdiği, ekonomik yönden israfa yol açtığı ve nafaka yükümlülüğünü ihlal ettiği gerekçesi ile haram saymış olan İslam bilginleri bulunmaktadır.”³⁴ “Tütünün haramlığını savunanlar, bir konu hakkında nas bulunmamasının o konuya dair hüküm verilemeyeceği anlamına gelmeyeceğini ifade etmişlerdir.³⁵ Prof. Dr. Hayreddin Karaman bu konuda, sigara içmelerinin sıhhatlerine zararlı olacağı doktor tarafından kendilerine bildirilen kişilerin ve ailesinin nafakasından eksilterek sigara içmenin haram olduğunu söyler. Bunların dışında kalanlar için de kazancı boş yere harcamak yok olmasına sebep olmak, sıhhatlerini kademeli olarak tehlikeye soktukları ve başkalarına da zarar verdikleri için tahrimen mekruh olduğunu ifade eder.³⁶ Sigaranın insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin olması, gelir üzerinde ortaya çıkardığı israfın sürekli artması, bu ürünlerin kullanılması sonucu yaşanan zararların her geçen gün fazlalaşmasından dolayı sigaranın haram hükmüne

30 Özen, “Tütün”, 5.

31 Özen, “Tütün”, 5.

32 Karaman, “İslam Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme”.

33 Özen, “Tütün”, 6.

34 Hayrettin Karaman vd., *İlmihal II İslam ve Toplum* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 2/67.

35 Özen, “Tütün”, 6.

36 Hayrettin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: Yenişafak/ İz yayıncılık, 1992), 379.

dâhil olduğu yönünde fetva verilmektedir.³⁷ Tütünün haram sayanlar arasında Hanefilerden Haskefî, Şürûnbulâlî, Cerrâhî şeyhi İbrâhim Efendi, Ahmed Akhisârî, Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi; Şâfilerden Sâlih b. Ömer el-Bulkunî, Abdülmelik el-sâmî, Şehâbeddin el-Kalyûbî, Necmeddin el-Gazzî, İbn Allân, Hatîb eş-Şirbînî; Mâlikîlerden Ebü'l Gays el-Kuşâşî el-Mağribî, İbn Ebü'n-Naîm el-Gassânî, Sâlim b. Muhammed es-Senhûrî sayılabilir.³⁸

2.2. Alkol Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Yaygın olan madde bağımlılıklarından birisi de alkol bağımlılığıdır. Alkol tüketimi bireyde birçok sağlık sorunlarına sebep olmaktadır. Ayrıca bireyin insanî sorumlulukları yerine getirmesine engel olan birtakım durumların yanında toplumun diğer fertlerinin canına veya malına zararları ile ekonomik hayatı etkileyen yönleri de bulunmaktadır. Trafik kazaları, aile içi şiddet ve boşanmalar, intihara ve suça meyil, iş hayatının ve sosyal çevrenin bozulması, statü ve arkadaş kayıpları alkol bağımlılığının toplumsal açıdan verdiği zararların çok boyutluluğunu ortaya koyan hususlardandır.³⁹

Alkol bağımlılığı da diğer bağımlılıklarda olduğu gibi, İslâm'ın beş temel ilkesi olan, canın, aklın, neslin, malın ve dinin korunması hassasiyetine ters düşmektedir. Bu sebeple, bireyin akıl ve iradesinde, kazancında, sosyal statüsünde, aile yapısında ve toplumsal hayatta birçok zarara sebep olan alkol kullanımını kademeli de olsa süreç sonunda kesin bir ifade ile yasaklamıştır.

İslam hukukunda içki yasağı ile ilgili hüküm içeren ayetler bir seferde gelmemiştir. Bu konuda nazil olan ilk ayet, “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki hem de güzel bir rızık edirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için ibret vardır.*”⁴⁰ Bu ayetle herhangi bir yasaklama gelmezken, özellikle akıl ve iradeye vurgu yapılmış ve insan düşünmeye sevk edilmiştir. Zira aklını kullanan her insan kendi zararına olan şeyden uzak durması gerektiğinin farkında olmalı ve buna dikkat ederek tercihlerde bulunmalıdır.

İçki yasağına dair ilk ayetler ise “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki; her ikisinde de büyük bir günah(haram) ve insanlar için birtakım çıkarlar vardır.*

37 Muhammet Yılmaz vd., “Tefsir ve Fıkıh Kaynaklarında Sigara Konusuna Yaklaşımlar”, *Akademik-Us* 15-16 (30 Kasım 2024), 1-33.

38 Özen, “Tütün”, 6; Ayrıca sigaranın haram kabul edilmesine dair gerekçeler ve açıklamalar için bkz. Boran, “Tütün/ Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükümü”.

39 Menekşe, *Madde Bağımlılığı*, 26 .

40 Mehmet Okuyan, *Kur'an Meal- Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), en-Nahl 16/ 67.

*Ama her ikisinin de günahı çıkarlarından büyüktür...*⁴¹ İnsanın fıtratını bilen Yüce Allah, bu ayetle içkinin iki tarafına da değinerek insanı hem madden hem de manen bir tercihe hazırlamaktadır. Yüce Allah insanın işini kendi irade ve tercihi ile yapmasını istemektedir.

İçki kullanımının sınırlandırılmasına yönelik indirilen ilk ayet; “*Ey inananlar, sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın...*”⁴² Namaz ibadeti ile alkolün bir arada bulunmasının mümkün olmadığı ifade edilerek, iman ettiğini ifade eden bir Mümin’in tercih yapma aşamasına geldiği görülmektedir. Çünkü ayetten anlaşılıyor ki, aklı ve iradeyi bilinçli bir şekilde kullanmak ibadetin vazgeçilmez noktasıdır. Bu sebeple kul, namazı ancak zihnini ve buna bağlı olarak kalbini tam anlamı ile yönetebildiği ve “ne dediğinin bilincinde olduğu” zaman eda edebilir. İşte buna engel teşkil eden sarhoşluk durumunun sebebi olan içkinin kullanılması konusunda insan artık bir kırılma noktasına gelmiş bulunmaktadır.

İslâm toplumunda, Allah’a imanın yerleştiği, dinin emir ve yasaklarının insanlar için kesin olarak faydayı gözettiği kabul edildiği vakitte içki yasağının kesinleştiği şu ayetler nazil olmuştur, “*Ey iman edenler! Şarap, Kumar, dikili taşlar (putlar) fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?*”⁴³

Ayrıca içki konusunda Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “*Her sarhoşluk veren şey hamr (içki)’dır ve sarhoşluk veren her şey haramdır.*”⁴⁴ “*Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.*”⁴⁵ Hadislerde içki kullanımının haram olmasında sarhoşluk verme özelliğine sahip olmasının yeterliliği ve kullanımında bir alt sınırının olmadığı açıkça belirtilmiştir.

İslam âlimleri bütün asırlarda içkinin haram olduğunda birleşmişlerdir. Hakkında yasak kılındığına dair kesin hüküm bulunması bunu temel sebebidir. Öyle ki, şüphe olmayan kesin bir icmâ ile bu husus dinin korunması zaruri kabul edilen esaslarından kabul edilmiştir. İçkinin haramlığı konusunda bir başka husus ise şeriatın genel kaideleridir: eğer ki bu konuda nas ve icmâ ol-

41 el-Bakara 2/219.

42 en-Nisâ 4/43.

43 el-Mâide 90-91.

44 Ebû Huseyn el-Kuşeyri Müslim, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul, 1981), Eşribe 73; Buhârî, Edep 80.

45 Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992), Eşribe, 5.

masaydı, genel şer’i kaideler ve külli prensipler içkinin haramlığına delalette kâfi gelirdi. İslam’da haram pisliğe ve zarara bağlıdır, şayet bir hususta özel bir hüküm bulunmaz ise, yine de o şeyin kişiye veya topluma zararı varsa o haramdır. Alkol kullanımının, ferdin inancında, bedeninde, aklında, canında ve malında meydana getirmiş olduğu zararlar şüphe götürmez bir gerçektir.⁴⁶

2.3. Uyuşturucu Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Uyuşturucu maddelerin kullanımı çok eski zamanlardan bu yana insanlık adına kötü alışkanlık ve problemlerden biridir. Esrar, eroin, afyon, kokain, morfin ve sentetik uyuşturucu maddelerin çeşitliliği oldukça artmıştır. Tüm bu uyuşturucu maddeler hem bireyde içkinin sebep olduğu zararları yapmakta hem de toplumda daha büyük zararlara sebep olmaktadır.⁴⁷

Çalışmanın hazırlanmasında başvuru tüm kaynaklardan ulaşılan sonuçlara bakıldığında, kullanılan uyuşturucu maddelerin ve bağımlılığın sebepleri arasında en ilgi çekenler; maddeye karşı duyulan merakla beraber sebep olacağı tehlikeler hakkında bilgi sahibi olunmaması ve insanların bu maddelere kolaylıkla ulaşmaları bulunur.⁴⁸ Ayrıca yanlış arkadaş grubu ve o gruba katılma isteği, acı ve üzüntüsünü unutma gayreti⁴⁹ ebeveyn yokluğu, aile tarafından eksik bırakılmış sevgi ihtiyacı⁵⁰ ve manevi boşluklar ve uyum problemleri ve kişilik sorunları⁵¹ vardır. Bireyin ailesinde madde bağımlılığının olması ve toplum içerisinde var olan sigara ve alkol kullanımı da bu sebeplerdendir. Zira ergenlerin uyuşturucu madde kullanımından önce alkol ve sigara kullanımlarının olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde madde kullanıcıların yüzdelik dilimlerde, %97’sinin sigarayla %58’inin alkol kullanımı sonrasında madde kullandıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple aslında sadece yasadışı maddelere karşı değil, sigara ve alkol kullanımına karşı da bir mücadele verilmeli, özellikle gençler bilinçlendirilmelidir.⁵²

Uyuşturucu madde kullanan insanlar zamanla, içinde yaşadığı çevreden, sosyal ortamlardan, aileden ve kendi öz benliğinden dahi kopararak bağımlı

46 Yusuf el-Karadâvî, *Çağdaş Meselelere Fetvalar* (İstanbul: Tahir Yayıncılık, 1994), 350-354.

47 Menekşe, *Madde Bağımlılığı*, 38.

48 Ögel, *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*, 25.

49 Tarhan - Nurmedov, *Bağımlılık*, 141-142.

50 Ercan Mutlu, “Madde Bağımlılığında Ailenin Rolü”, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* 2 (01 Aralık 2013), 15.

51 Rıza Gökler - Recep Koçak, “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Ocak 2008), 99.

52 Yeşilay, “*Sigara ve Alkol Bağımlılığı İle Madde Bağımlılığı Arasında Nasıl Bir Bağ Vardır?*”, (Erişim 15 Aralık 2024).

olmakta, her türlü suça karşı meyilli ve yanlış yapmaya hazır hale gelmektedir. Akıl ve iradesini kullanma gücünü kaybeden insandan otokontrol sağlamasını beklemek sahici değildir.

Uyuşturucu maddeler, İslam'ın geldiği bölge ve o dönemlerin halkı tarafından fazla bilinmediği için, Kur'an ve Sünnette yasaklar, daha yaygın olarak bilinen şarap/ hamr üzerinden hükmedilmiş ve yasak bu bağlamda anlatılmıştır. İslam'ın emir ve yasakları konusundaki genel amaç dikkate alındığında, sarhoşluk veren madde konusundaki yasağın sadece şarap veya alkollü içeceklerle sınırlı olmadığı görülür. Ayrıca, insanın aklî ve ruhî melekelerine zarar veren, irade ve düşünme yetisini kısmen veya tamamen devre dışı bırakan her türlü keyif verici uyuşturucunun da aynı yasak kapsamına girdiği görülür.⁵³ Uyuşturucu maddeleri kullanmak, aklın sağlıklı kullanımını yok ederek, düşünme yeteneğini etkisizleştirmekte ve ferdi ne yaptığını bilmez bir duruma getirmektedir. Akıl ve iradesini gerektiği gibi kullanamayan kişi hem Allah'a hem de diğer insanlara karşı sorumluluklarını yerine getiremez. Uyuşturucu maddelerin insan üzerindeki olumsuz etkileri sadece ruh sağlığı ile sınırlı değildir. Ayrıca fiziksel, maddî ve sosyal- davranışsal açıdan da birçok zararından söz edilebilir.⁵⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, bu bitkilerin kişi üzerindeki etkileri konusunda; bitkilerden insan yaşamını sona erdiren yahut aklını gideren, bedenini zehirleyen veya sağlığa zarar veren şeyleri yemek ve içmek haramdır. Örneğin; afyon, haşhaş, penç gibi sarhoşluk veren ve akli bozan şeyleri yemek/ içmek caiz değildir.⁵⁵ Esrar, afyon, eroin, kokain, morfin gibi uyuşturucu maddeler, alkollü içkilerin etkilerini de ziyadesiyle taşımaktadır, zararları da bu etki ölçüsünde fazladır. İslam dininin ana kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler, helal ve haram olan şeylerin bir kısmından bahsetmiş geri kalanların, haram ve helal kılınma sebeplerini taşımalarına göre hükme bağlanmasını istemiştir. Bu durumda haram hükmünün sebebini (sarhoş etme, uyuşturma) taşıyan bütün maddeleri vücuda almak haramdır.⁵⁶

Sonuç olarak, İslam hukuku açısından insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan akıl nimetinin korunması çok önemsenmiştir buna bağlı olarak da ona zarar verecek her konuya sınırlar çizilmiştir. Kulluk vazifesine engel olacak her maddenin kullanımı yasaklanmış, insan onurunun, akıl ve beden

53 Menekşe, *Madde Bağımlılığı*, 39-40.

54 Şuayip Özdemir, "Alkol ve Uyuşturucunun Zararları ve Gençliğin Alkol ve Uyuşturucudan Korunmasında Alınması Gerekli Önlemler", *Diyanet İlmî Dergisi* 40/4 (2004), 105.

55 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1949), 446.

56 Karaman vd., *İslam ve Toplum*, 2006, 46.

sağlığının korunması esas alınmıştır.

2.4. Kumar Bağımlılığı ve Dini Hükümü

Kumar; “şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme” şeklinde tanımlanır. Türü ve şekli toplumlara ve dönemlere göre değişiklik gösterse de esas itibariyle haksız kazanç, mal ve zaman israfı, irade zafiyeti ve toplumsal çözülme gibi bir dizi olumsuzluğa yol açtığı için dinler ve temel ahlâk öğretileri tarafından yasaklanmış ve kınanmıştır. İslâm dininin temel yasaklarından biri de kumar yasağıdır.⁵⁷

İslâm âlimleri tarafından farklı tanımları yapılan kumar kavramına Serahsî’nin yorumu “mal kazanımının şansa/riske bağlanması”⁵⁸ şeklinde olmuştur. Kumarın belli bir emek ve çaba harcanmaksızın rastgele bir kazanç veya kayıp anlamı ifade ettiği görülmektedir.

İslâm hukukunda, meysir (kumar) kesin olarak haramdır. Kumarın bütün türleri meysir kapsamına girer. Aynı şekilde belli bir mal karşılığı olduğu takdirde zar oyunu da böyledir. Çünkü böyle bir oyun bile insanları düşmanlık ve kine düşürür. Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoyar. İçki ve kumar birkaç yönden (çeşitli ifadelerle) haram kılınmıştır. Bunlar şer’an ve aklen oldukça çirkin işlerdir.⁵⁹

Türk Ceza Kanunu 228/6 uygulanmasında verilen tanıma göre; “*Kumar; kazanç amacıyla icra edilen, kâr ve zararın talihe bağlı olduğu oyunlardır.*”⁶⁰ Buna göre bir oyunun kumar olarak tanımlanabilmesi için iki faktör ön plana çıkmaktadır; bunlar kazanç sağlama amacı ve kâr/zararın şansa bağlı olmasıdır. İslâm hukukunda ise kumar; şans oyunları, malı iki taraflı riske sokmak ve iki taraflı ortaya konulan malı oyunu kazanan tarafın alması şeklinde tanım bulmuştur.⁶¹ Farklı alanlarda yapılan tanımların ortak noktası kazanma ve kaybetmenin şansa bırakılmış olmasıdır.

Kumara başlamada, kumar bağımlılığının sebep olacağı zararlar konusundaki bilgi eksikliğinin yanında bireyin kolay yoldan ve çok para kazanma isteği de önemli bir sebeptir. Kazandıkça kazanma hırsı ve kaybettikçe bir dahaki sefere kazanacağı ve tüm zararını telafi edeceği düşüncesi insanı teslim alabilir.

57 Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/364.

58 Ebû Bekr Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru’l Hadis, 2001), 75-76.

59 Vehbi Zuhaylî, *Tefsîru’l-Munîr* (İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2003), 39-40.

60 Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 25611 (12 Ekim 2004), Kanun No.5237. md.228/6.

61 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 306.

Bu şekilde, kaybettiği zararı bir seferde kazanabileceğine inanma düşüncesi ile oynayan birey, eğer yine kaybederse bu defa hatasını yalanla örtmek gibi bir yanlış davranış meydana getirebilmektedir. Bazen korkular, bazen kaybetme ihtimali ya da kişisel başka sebepler bireyi kendi çıkmazına hapsederek akıllıca çözümler bulamaz hale getirebilir.⁶²

Bugünün dünyasında var olan ekonomik sorunlar insanı bunalıma sokmakta ve kısa yoldan para kazanma isteğine sürükleyebilmektedir. Oysa çalışmanın ve alın terinin, helal kazancın ve helal yolda harcanmanın değeri, hem ahlaki hem de dini açıdan önemlidir.

Yüce Allah buyurmuştur ki; “*Ey iman edenler! Karşılıklı rıza ve helal kazanç hesabına dayalı olarak ticaret yapınız; faiz, kumar ve benzeri yollarla birbirinizin malını yemeyiniz ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”⁶³. Kumar ve diğer bazı yasaklarla ilgili olan diğer bir ayette ise konunun ibadet boyutuna da dikkat çekilmiştir. Mealene; “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz şeytan içki (hamr) ve kumar (meysir) yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.*”⁶⁴ Hanefilerden Cessâs, ayette geçen “Şeytan işi” ifadesine yer verilmiş olmasına vurgu yaparak, bu ifadenin kullanılmasıyla bunların haramlık hükmü pekiştirmiş olduğunu belirtir. Şeytan, insanları içkiye ve kumara, zevk ve sefaya, heyecan ve hazza çağırır. İçki ve kumarın şeytana nispet edilmesi en uygun bir kinaye şeklidir. Zira şeytan, insanları bu pisliklere çağırma ve onları güzel gösterme özelliğini dile getirir.⁶⁵

İslam inancı, kumarı yasaklarken belli bir şekli kast etmemiş, genel mana ve neticesini hedef almıştır. Hangi alet ve metotla olursa olsun veya sanal/ gerçek hangi ortamda oynanırsa oynansın oyun sonunda bir tarafın zarar diğer tarafın kar elde etmesi ile kumar gerçekleşmiş demektir. Sonuç itibarıyla bir tarafın kazanması ve diğer tarafın kaybetmesi söz konusu olmaktadır.⁶⁶ Kazanmanın veya kaybetmenin şansa bırakılmış olması, bir emek ve çabanın olmaması da önemli bir husustur.

Oynayanın kâr veya zararına sebep olan şans oyunlarının her türlüşü kumar dır. Kumar, kişinin hiçbir hakkı olmaksızın başkasının malını alması, bile

62 NP Amatem Bağımlılık Merkezi, NPİstanbul, “Kumar Bağımlılığı”, (Erişim 07.03.2024)

63 en-Nisâ 4/29.

64 el-Mâide 5/90-91.

65 Cessâs İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Razi el, *Ahkâmu'l Kur'an*, ed. Avnullah Enes Ateş, çev. Mehmet Keskin (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018), 6/109 .

66 Karaman vd., *İslam ve Toplum*, 133.

isteye karşılıklı hırsızlık yapmaktır. Kumar, sosyal bir çöküntü ve felakettir. Dinin kesin bir ifade ile yasakladığı bu kötülüğün pek çok aileyi perişan ettiği ve dağıttığı her zaman görülmektedir. Kaybettikçe hırslanan ve kazanma umudunun verdiği heyecanla sabahlara kadar kumar masalarında oturanlar neleri kaybettiklerinin farkına varamazlar. O masalarda sağlık, huzur, servet, ahlak ve en değerli hazine olan zamanı bırakarak insanlıktan uzaklaşır, bugün kazananlar yarın kaybeder ve hayat bu şekilde kaybedilir. Kumar bağımlılığı zamanla içki, yalan, hırs hatta cinayet gibi kötülöklere de sebep olur. Kumar aile hayatındaki düzenin ortadan kalkmasına sebep olmakla beraber görev ve sorumluluklarda ihmallere sebep olur. Ailede huzurun yerini kavga, anlaşmanın yerini tartışmalar almaya başlar. Toplumsal bir afet olan kumardan uzak durmak kadar etrafımızdaki kişileri bilhassa aile üyelerini korumak önemli bir vazifedir.⁶⁷

İslam inancında çalışma ve emek verme tavsiye edilmiştir. “*Ve şüphesiz ki, insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.*”⁶⁸ Ayeti bu konudaki delillerden biridir. Tefsirde ise “Her insanın ancak kendi çalıştığına karşılığını görecektir, hayır işlemişse mükâfatını alacak, şer işlemişse cezasını çekecektir.”⁶⁹ Denilmiştir

Başka bir ayette buyrulur ki; “*Bir de Allah’ın bazınıza, diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin. Erkeklere çalışıp kazandıklarından bir pay olduğu gibi, kadınlara da çalışıp kazandıklarından bir pay vardır. O halde çalışın da, daha hayırlı şeyleri Allah’ın lütfundan isteyin. Şüphe yok ki Allah her şeyi bilir.*”⁷⁰ Bu ayetin Elmalılı Hamdi Yazır’a ait tefsirinde; Allah’ın bazınıza diğerinden fazla bağışladığı şeyleri istemeye kalkışmayınız, birbirinizin malına, makamına ve sahip olduğu Allah tarafından verilmiş veya çalışmakla elde edilen nimetlerine göz dikmeyiniz. Çünkü bu gibi temenniler, ilk önce haset, kin ve düşmanlık doğurur. İkinci olarak Allah’ın taksimine rıza göstermemeyi bildirir. Üçüncü olarak, kendisine verilmeyen bir şeyi istemek, kaderdeki hikmete karşı gelmek ve boş bir üzüntüdür. Hem erkeklere hem kadınlara kazandıkları şeylerden bir pay vardır. Hiçbirinin çabası ve kazancı heba olmaz. Lakin fitraten birinin yeteneği, kazancı fazla, diğerinin eksik olması, aynı şekilde birine kazancına uygun olarak verildiği halde, diğer birine kazancından fazla verilmesi gibi yalnız Allah’ın takdiri olan özelliklerdir ki, bunda kimsenin etkisi yoktur. Bunun için hem erkek hem de kadına yakışan Allah’ın kendisine

67 Vehbi Zuhaylı, “Kumar”, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Erişim:07.08.2024.

68 en-Necm 53/39.

69 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u l-Beyân an Te’vili âyi l-Kur’an*, çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Dâru l-Kütübî l-İlmiyye, 2005), 52.

70 en-Nisâ 4/32.

bağışladığı kabiliyete uygun olarak çalışmak ve Allah'tan istemektir. Bu sebepten çalışın ve Allah'tan isteyiniz ve verilene rıza gösteriniz. Allah âlimdir, herkesin hak ettiğini bilir ve üstün kılmayı bilerek yapar. Yasak kılınmasının asıl gayesi haset etmeyi, tembelliği ve Allah'ın takdir ettiği şeylere itiraz etmeyi yasaklayarak, üstünlük ve ihsanın, *çalışma ile istenmesinin* ortaya konulmasıdır.⁷¹ Gücü yeten her insan maddi gelir elde etmek için çalışmakla yükümlüdür. Kendi giderlerini karşılayacak ölçüde dahi olsa insan bir kazanç elde etmek durumundadır.

2.5. Teknoloji / Sosyal Medya Bağımlılığı ve Dini Hükümü

“Teknoloji ve internetin bilinçli olmayan, kontrolsüz bir şekilde kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan davranışsal bağımlılıklar; oyun oynama bozukluğu, kumar oynama bozukluğu, sosyal medyanın ve akıllı telefonun aşırı kullanımı gibi bağımlılık yapıcı alt davranışlarla kendini gösteren bağımlılık türü teknoloji bağımlılığı olarak tanımlanır.”⁷²

Oldukça kapsayıcı bir kavram olan teknoloji bağımlılığı, birçok özel bağımlılık türünü içermektedir. Bunlardan bazıları; “ekran bağımlılığı, televizyon bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı, online alışveriş bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı, oyun bağımlılığı” ve benzeri olarak sıralanabilir. Teknoloji bağımlılığı, her yaşta ve her cinsiyette görülebilecek bir sorundur.⁷³

Teknoloji bağımlılığında birey, bağımlısı olduğu ürünün kullanımı azaldığında yahut tamamen kesildiğinde yaşadığı yoksunluk hissi karşısında davranışlarını kontrol edemez ve huzursuzluk ve kızgınlık gibi duygular yaşar.⁷⁴ Ayrıca fiziksel olarak ortaya çıkan; gözlerde yanma, boyun kaslarında ağrı ve sertleşme, beden duruşunda bozukluk, ellerde uyuşukluk, halsizlik gibi sorunlar ortaya çıkabilir.⁷⁵ Sosyal alanda görülen; akademik başarıda düşüş, kişisel-aile ve okul sorunları, zamanı yönetmede başarısızlık, uyku bozuklukları, iştah kapanması, doğal yaşam aktivitelerinde azalma ve arkadaş ortamlarından

71 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili* (İstanbul: Türkiye yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 328.

72 NP Amatem Bağımlılık Merkezi, NPİSTANBUL, “Teknoloji Bağımlılığı Nedir?”, (Erişim 07 Mart 2024); Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (BAM), “Bağımlılıkla Mücadele | (Erişim 15 Aralık 2024).

73 Siberay, “Teknoloji Bağımlılığı”, *Siberay* (Erişim 15 Aralık 2024).

74 Tarhan - Nurmedov, *Bağımlılık*, 67.

75 Tmsclinic “*İnternet ve Teknoloji Bağımlılığı*”, (Erişim 15 Aralık 2024).

soyutlanma gibi sorunlar da baş gösterir.⁷⁶ Sınırsız erişim ve kullanım içeriği sunan teknolojik aletlerin kullanım süresini kontrol edemeyen her birey malesef gerçek hayattan ve ilişkilerinden, sorumluluklarından kopup gitmektedir. Bu durum, bireyi yalnızlaştırmakta ve anti-sosyal bir hale getirmektedir. Çocuklar parklarda, bahçelerde koşup oynamak yerine sanal dünyanın oyunlarına takılıp kalarak çocukluklarını dahi yaşayamaz duruma gelmektedir.

Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre, internetin kontrolsüz şekilde kullanılması hem çocukların hem de eşlerin ihmal edilmesine, sanal ihanete sebep olmaktadır. Ayrıca küçücük çocukların olduklarından farklı bir kimliğe bürünerek hiçte tekin olmayan güvensiz ilişkiler kurmasına ve birçok alanda istismar yaşanmasına varıncaya kadar farklı sorunlara yol açtığı görülmektedir. Konunun ulaştığı son nokta ise, ailede güvensizliğin yaşanması ve aile birlikteliğinin bozulmasıdır. Bağımlılık, bir çatı altında ama birbirini umursamadan yaşayan, beraber olmasına rağmen birbirine yabancı olan aile bireyleri meydana getirirken, özellikle ebeveynlere düşen sorumlulukların ihmal edilmesine sebep olmaktadır. Oysa Hz. Peygamber ‘*Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter.*’⁷⁷ buyurarak konunun ailevi ve sosyal boyutuna da değinmiş ve insanları uyarmıştır.⁷⁸

Esasen her bağımlılık gibi, teknoloji bağımlılığı da bireyin kendi içine kapanmasının, çözemediği sorunlarla mücadele etmek yerine yok saymasının ve görmezden gelmesinin bir sonucudur. Her bağımlılık daha büyük bir sorunu beraberinde getirmekte ve bireyi her geçen gün daha yalnız, daha mutsuz, daha çaresiz bir hale getirmektedir. İnsan sosyal bir varlıktır, akli ve iradesi ile bunu kabul ederek hayata tutunmalı ve hayatta her sorunun bir çözümü olduğuna inanarak yaklaşmalıdır.

3. BAĞIMLILIKLAR VE BAĞIMLILIKLARIN AİLE İLİŞKİLERİNE OLUMSUZ ETKİLERİ

3.1. Bağımlılıkların Oluşmasında Aile Ortamının Etkisi

Aile bir toplumun temel taşı, sağlıklı, mutlu, güzel ahlaklı nesillerin yetişme ortamıdır. Hz. Peygamber’in evliliği tavsiye ettiği Hadis-i Şerifte buyrulmaktadır ki: “*Evleniniz! Zira ben diğer ümmetlerle, sizin çokluğunu ile iftihar edeceğim.*”⁷⁹ ve “*Kim evlenmeye gücü yetiyorsa evlensin. Çünkü evlilik*

76 Türkiye Yeşilay Cemiyeti (Yeşilay), “Teknoloji Bağımlılığı ve Telefon Bağımlılığı” (Erişim 26 Şubat 2024).

77 Ebû Dâvûd, Zekât 45.

78 Huriye Martı, “Dinî ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”, *Diyanet ilmi Dergisi* 54/3 (2018), 107.

79 Ahmed bin Hanbel, *el- Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Nikâh - 256/2.

gözü haramdan alıkoyar ve iffeti en iyi şekilde korur.”⁸⁰ Aile önemlidir çünkü çocuğun kimliği, kişiliği aile ortamında gelişir. Aile ortamı çocuğa, inanç ve ahlaki değerleri, iyi ve kötü davranışları kültürün devamını sağlayan ilkelere öğretir. Bir toplumda geçmişten geleceğe aktarılacak her şeyin temeli aile ortamında atılır. Ailelerin ilgi ve eğilimleri, aldıkları eğitim ve yetiştikleri ortamın kendilerinde bıraktıkları izler doğrudan ya da dolaylı bir şekilde çocuklara aktarılır. Eleştirilerek büyüyen birey eleştirmeyi, şiddetle büyüyen birey şiddet göstermeyi öğrenir. O sebeple aile büyükleri yarınlarda ne hasat etmek istiyorsa çocuklarına onun tohumlarını ekmeye özen göstermeli. Duyduklarından önce gördüklerini ve maruz kaldıklarını hayata geçireceklerinin bilinciyle çocuklara karşı daha anlayışlı ve doğru davranışlar sergilenmelidir.

Sevgisiz bir ortamda büyüyen, duyguları ihmal edilen, aitlik hissini kazanamamış bir çocuk, doğuştan getirdiği bu ihtiyaçlarını karşılamamanın bir yolunu arar. Özellikle ergenlik döneminde gösterilecek anlayış gencin bu süreçte daha az yara alarak ilerlemesini sağlar. Övülme, beğenilme, sevilme, korunma gibi isteklerinin karşılanması hayati önem taşımakla birlikte, eleştirilme, kıyaslanmama, hoş görülme istekleri de aynı derecede önemlidir. Ailenin doldurmadığı her boşluğu doldurmak için bir arayış içinde olacak olan genç için hayatını değiştirecek tüm adımların atılacağı ilk nokta tam da burasıdır. Çünkü bu dönemde yaşanan kimlik arayışı ve karmaşası gencin riskli davranışlarda bulunmasına, heyecan arayışına girmesine sebep olur. Bu durum da yanlış bir arkadaş çevresiyle birleştiğinde bağımlılığa giden yolun başlangıcı olabilir.

Kur’an-ı Kerim’de zikredildiği üzere; “*Mallar ve çocuklar, dünya hayatının çekici-süsüdür...*”⁸¹ ve “*Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihan konusudur...*”⁸². Bu ayetlerin tefsirine bakıldığında verilen mesaj daha net anlaşılmaktadır. Evlatlar birer emanet bilinip korunmalı aynı zamanda imtihan sebebi olduğu bilinciyle davranılmalıdır. Onların yeni ve farklı bir ortama büyüyor olmalarına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Ailenin huzur bulunan bir yuva olması hedeflenmeli ailedeki herkesin her şeyi rahatlıkla ifade edebildiği bir paylaşım ortamı oluşturulmalıdır. Aile fertlerinin beden ve ruhen sağlıklı olması huzurun vazgeçilmez unsurudur. Bu ise ancak sevgi ile yaşanan, her bireyin kendisini ait hissedeceği bir aile ortamıyla sağlanabilir. Aile ortamında fikirlerin ortaya atıldığı, tartışıldığı ve bir karara bağlandığı durumlarda her bireyin yanlış yapma ihtimali en az seviyeye düş-

80 Buhârî, *Sahîhi Buhârî Tercümesi*, Savm-10.

81 el-Kehf 18/46.

82 el-Enfâl 8/28.

mektedir. Ayrıca bu ortam çocukların hem sevgi ve ilgi ihtiyacının karşılanması hem de değer gördüğünün farkına varmasına sebep olmaktadır.

3.2. Bağımlılığın Karı-Koca ve Çocuklar Arasındaki İlişkiye Olumsuz Etkileri

Aile ortamındaki sağlıklı iletişim, huzur ve mutluluğun en temelinde yer alır. Kendini doğru şekilde ifade edebilen ve kendini dinleyecek aile üyelerine sahip olan bireyler, dış dünyada bir arayışa girmezler. Lakin bu iletişim ve huzur ortamının sağlanmadığı ve gönüller arasında meydana gelen kopukluğun verdiği duygulardan sıyrılmak isteyen bireyler bunun için bir arayışa girmek durumunda kalabilir. Zira sosyal bir varlık olan insan konuşmak, gülmek, eğlenmek, ağlayıp dertleşmek, duygu ve düşüncelerini birileri ile paylaşmak ihtiyacına sahiptir.

Aile, bireyin ve toplumun en temel sosyal yapısı ve en değerli kurumudur. Aile insanı insanî değerlerle donatarak toplum hayatına hazırlayan bir ocak, yaratılışında var olan özün, inanç, sevgi, merhamet, anlayış ve değer suyu ile doğru bir şekilde yetişmesini sağlayarak olumlu kişilik değerleri kazanıp yaşama uğurlandığı merkez istasyondur.⁸³

Aile içindeki her bireyin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. İslam aile hukuku tarafından derinlemesine incelenen bu konu tüm taraflar adına açıklayıcı bir şekilde kaleme alınmıştır. Huzurlu aile ortamları her aile üyesinin hak ve sorumluluklarını bilmesi bunları yerine getirmesiyle kurulabilir. Kur'an-ı Kerim'de, "... Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır..."⁸⁴ buyru-larak, evlilik sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için eşlerin kendi sorumluluklarının derecesi bildirilmiştir.

Evlilik birliğinde Kur'an-ı Kerim'de; "Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar..."⁸⁵ buyru-larak sorumluluk ve idare açısından erkeğin konumu açıklanmıştır. Zira ailenin reisi olmak hem eşe hem de çocuklara karşı adaletli olmayı da gerektirmektedir. Koca, dönemin şartları gereğince ve maddi olanaklarının el verdiği ölçüde ailenin geçimini sağlamak, temel ihtiyaçları karşılamak konusunda elinden gelenin en iyisini yapmakla görevlidir. "Bir evlilik ilişkisinde kadına ve çocuklara bakma

83 Nuri Kahveci, *İslam'a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 15.

84 el-Bakara 2/228.

85 en-Nisâ 4/34.

vazifesi, onların geçimini sağlama görev ve sorumluluğu genel kabule göre kocaya ait bulunmaktadır.”⁸⁶ Yine başka bir ayette buyrulur ki: “...*Annelerin yiyecek ve giyeceklerini meşrû çerçeve içinde temin etmek, babaya düşer...*”⁸⁷ Burada kocaya/ babaya düşen görev net bir şekilde anlaşılmaktadır. Kocanın karısına karşı en önemli vazifelerinden biri nafaka yükümlülüğüdür. Ayrıca kız ve erkek bütün çocukların nafakası yani yeme- içme ve barınma ihtiyacını karşılamak babanın görevidir.⁸⁸

Allah’ın bir emaneti, dünya hayatının süsü ve imtihanı olan eş ve evlatlar değeri bilinmesi ve hakları gözetilerek korunması gereken birer nimettir. Birbirlerine karşı anlayışlı olmak, sadakat göstermek ve bunlara engel olacak her husustan uzak durmak gereklidir. Aksi halde sonu boşanmaya giden sorunlar meydana gelmektedir. Eşlerin boşanma kararı almalarındaki sebepler arasında, birbirlerini iyi tanımaması, evliliğe hazır olmamaları, aile içi şiddetin varlığı, iletişim sorunları, aldatma, psikiyatrik rahatsızlıklar ve eşlerde alkol, madde, kumar, teknoloji kullanımı ve bağımlılığı hususları da etkilidir.⁸⁹

“İçkinin aile hayatı ve ilişkilerindeki zararlarında da şüphe yoktur. Görülmektedir ki, sarhoş durumda olan eşler birbirlerine ve çocuklarına karşı mesuliyetlerini yerine getiremiyorlar, gözetimlerini, terbiyelerini ihmal ediyorlar. Oysaki nafakaları onların üzerinedir, onlara bakmakla yükümlüdürler. İçkinin kullanımı toplumun zararındadır, rahatsızlığın yayılması, ahlakın bozulması, evlerin harap olması, malların zayi olması ve hastalıkların yayılmasıdır. Bu ise toplumu genel bir çözülmeye ve bozulmaya götürür. İnsanın aklını, iradesini ve davranışlarını eksik kılan içki kötülüklerin anası ve şerhlerin anahtarıdır.”⁹⁰

İslam hukukçularının büyük çoğunluğuna göre, sarhoşun, eda/fiil ehliyeti tamdır bunun sonucunda da kişi sarhoşken boşamaya dair sözlerinden sorumludur ve boşama geçerlidir.⁹¹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir; nikâh, talâk (boşama) ve talâktan dönme.”⁹² Buradan hem evlilik kurumunun korunmasına ne derece önem ve-

86 Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Senâi’ fî Tertibi’s-Şerâ’i* (Beyrut, ts.), 3/607.

87 el-Bakara 2/233.

88 Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras* (İstanbul: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1983), 294-307.

89 Tevfik Köroğlu, *Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*: (YÖK Ulusal Tez Merkezi: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 58.

90 el- Karadâvî, *Çağdaş Meselelere Fetvalar*, 354-356.

91 Karaman vd., *İslam ve Toplum*, 226.

92 Ebû Dâvûd, Talâk, 9 (2194); Tirmizî, Talâk, 9 (1184).

rildiğini hem de akli korumanın önemine bir çıkarım yapılmalıdır. İslam hukukunda aklın doğal faaliyetlerinin zarara uğramaması esastır. Çünkü akıl, kişinin yaptıklarından sorumlu olmasına sebep olan yetidir.

Alkol ve uyuşturucu maddeler yanında kumar ve sigara bağımlılıkları da birçok sorun teşkil etmekte ve aile içi hukukun ihlaline sebep olmaktadır. Helal kazanç sağlamak ve ailesini helal ve temiz kazançlarla idame ettirme görev yüklenmiş olan koca, nefsinin istediği şekilde harcama yapma hakkına sahip değildir. Bu husus yukarıda zikredilen ayetin yorumunda açıklanmıştı. Kumar masasında kazanılan paranın haram olması gibi kaybedilen para da ailenin nafakası olduğu için oynanması her durumda yanlıştır. Ayrıca sigara kullanımı için sarf edilen paranın miktarı hiç de azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır. Üstelik sadece maddi yönden değil, kullanımı esnasında etraftaki insanların sağlığına verdiği zarar, rahatsız edici kokusuna maruz bırakılan insanın yaşadığı fizyolojik ve psikolojik şiddet, kullanan kişinin kendi bedenine verdiği zarar gibi birçok boyutu da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Teknoloji ve sosyal medya bağımlılığında ise aile hukukundaki ihlaller açısından daha farklı sorunlar meydana gelebilmektedir. Diğer bağımlılıklardan farklı olarak sarhoş edici bir etkisi olmayan bu bağımlılık türü insanı hem aile hayatından ve aile ortamından hem de sosyal hayattan kopardığı görülmektedir. Bu bağımlılık sebebiyle eşler birlikte zaman geçiremez duruma gelmiştir. Ayrıca ebeveyn ile çocuklar arasında bir sohbet ortamı kalmamıştır. Bir arada oturan, bedenleri yakın ama ruhları, gönülleri ve düşünceleri tamamen birbirinden uzak olan ve aynı çatı altında olmasına rağmen birlikte kaliteli zaman geçirmeyen aileler ortaya çıkmıştır. Yanındaki insanın duygularından habersiz olan aile bireyleri, dünyanın neresinde olduğunu bile bilmediği insanlar için kaygılanmakta onların dertleri ile dertlenmektedir. Oysa Yüce Allah evlilikte eşleri birbirinin huzur sebebi olduğunu beyan etmiştir. “O’nun varlığının dellillerinden biri de kendileriyle ülfet edip huzura ermeniz için size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesidir.”⁹³. Allah tarafından birbirine emanet edilen aile bireylerinin birbirine sahip çıkması ve birbirini korunması gerekmektedir.

Sanal ortamda kurulan arkadaşlıklar, bu çerçevede oynanan sanal oyunlar çocukları ve gençleri esir almıştır. Yalan veya doğru olduğunu önemsemeyen bürünülen kimlikler, bu kimliklerle geliştirdikleri ilişki ve heyecan dolu oyunları gerçek hayatta bu derece kolay bulamayan bireyler her geçen gün gerçek hayattan ve aile-arkadaş ortamından daha da kopmaktadır. Bu ise daha mutsuz ve daha doyumsuz bireyler üretmektedir.

---

93 er-Rûm 30/21.

Kumar gibi hem zaman kaybına hem de maddi kayba sebep olan bağımlılıklar ise aynı zamanda aileden uzakta geçirilen vakitlerin çokluğunu da akla getirmektedir. Gerçek veya sanal ortamlarda oynanan kumar oyunları insanı çok boyutlu bir israfa sürüklemektedir. Kumar oyunu esnasındaki kazancın yaşattığı sevinç yahut kaybın yaşattığı üzüntü bireyi farklı madde kullanımına da sevk eder. Kumar oynan ortamların genellikle sigara ve alkol kullanımına da açık olduğu bilinmektedir. Bu ortamlar içeriğinden dolayı çok yönlü bir bağımlılık durumuna sebep olmaktadır.

Her ailenin bir yapısı, kuralları, ilişki ağı, ev içinde bir kültürü bulunmaktadır. İşte bu ortamı oluşturan bireylerin yarınları sağlıklı ulaşabilmesi yine kendi kuracakları ilişkiler ağına bağlıdır. O sebeple yaşanan her ne olursa olsun, ailenin kullandığı dil sevgi odaklı olmalı ki tamir edici olabilsin. İnsan hata yapabilir ama önemli olan bu hata ile yüzleşebilmek ve yol gösterici bir dille yol gösterilmesidir.

Ebeveynler; İslam dininin can, mal, nesil, din ve akıl olarak belirlediği ve korunmasını istediği hususların önemini bilmeli bunu sonraki nesillere taşıyabilmenin yollarını öğrenmelidir. En iyi eğitim modeli her zaman yaparak yaşayarak olur. Aile içinde sevgi sözcüklerini duyan bir çocuk duygularını ifade ederken çekingen davranmaz zira bu tarz bir dille yetiştirilmiştir. Sertlikle ve şiddetle büyüyen çocuk bir ileri adımı atmaktan çekinmeyecektir.

İslam fıkıh usulünde Mâlikî ve Hanbelî hukukçuların önem vermiş olduğu sedd-i zerâi', kendi başına mubah olan bir fiilin şer'i olarak sakıncalı bir neticeye götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.⁹⁴ Buna göre şüphe edilen hususlarda dahi insanın her açıdan korunması İslam dininin amaçları arasındadır. Zira günah işlemek konusunda uyarı olan birçok ayet bulunduğu gibi günaha yaklaşmamanın ifade edildiği ayetlerde bulunmaktadır. "*Açık olsun, gizli olsun hiçbir günaha ve kötülüğe yaklaşmayın.*"⁹⁵ ve "*Zinaya yaklaşmayın, çünkü o hayasızlıktır çok kötü bir yoldur.*"⁹⁶ Ayetlerinde olduğu gibi kötülüğe gidecek yol hakkında yapılan uyarılarla insanın dikkati çekilerek korunması amaçlanmıştır.

Sedd-i zerâi' diye isimlendirilen "kötülüğe giden yolları kapatma" hususundaki çalışmalarda kendini geliştiren ve yetiştiren bilinçli aile büyüklerinin payı fazladır. Bilinçli ebeveyn bilinçli bir nesil yetiştirir. İslam Peygamberi-

94 İbrahim Kafi Dönmez, "Sedd-i Zerâi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/277.

95 el-En'âm 6/151.

96 el-İsrâ 17/32.

nin ailesi ile olan muhabbet dolu hayatı, toplumun gençleri ile olan ilişkileri bu konuda rehber edinilmelidir.⁹⁷ Her meselede olduğu gibi, kötü alışkanlıklardan insanları alıkoyma konusunda da Hz. Peygamber'in örnekliliği ve onun takip ettiği metot, daima uyulması gereken parlak bir yoldur. Çünkü Hz. Peygamber kendi ifadesiyle alkol kullanımı alışkanlıkların en kötüsü olduğunu bildirilmiştir, yine alkolle mücadeleyi başarmış ve onu kendi toplumundan alkolü tamamen silebilmiş bir şahsiyettir.⁹⁸ Ümmet bilincine sahip olan her ferdin, Hz. Peygamber'den gelen bu tavsiye ve örnekliliği hayatına geçirmesi beklenmektedir.

Bağımlılıkların sebep olduğu aile içi ihlallerden belki de en önemlisi iletişimi koparmasıdır. İletişimin olmadığı bir ortamda görevlerin yerine getirilmesi mümkün değildir. Türkiye'de yapılan araştırmalarda boşanmanın birçok açıdan sebeplerine değinilmiştir. Boşanmanın bireysel sebeplerinde en sık rastlanan boşanma nedenleri arasında, %38 ile duygusal ilişki, aldatma (%35), ekonomik sorunlar (%34) ve şiddet (%34) şeklinde yer almaktadır. Eşlerden birinin ev içi görev ve sorumlulukları yerine getirmemesi (%29) veya çocuk bakımıyla yeteri kadar ilgilenmemesi de (%18) boşanmaya yol açan hususlar arasındadır.⁹⁹

Türkiye'de boşanmalar endişe verici düzeylerde ve hızla artmaya devam etmektedir. Onlarca boşanma sebebi olmakla birlikte önde gelen boşanma sebepleri eşler arası ilgisizlik yani iletişim kopukluğu, şiddet, aldatma ve bağımlılık gelmektedir.¹⁰⁰ Araştırmaların farklı bir taraftan alınan raporlarda bireysel sebeplerde yine aynı sorun karşımıza çıkmaktadır. Kanun uygulayıcı ve mahkeme uzmanlara göre boşanmaya sebep olan nedenlerden birisi kişilerin ev içi görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesidir. Örf ve adetlerin etkisiyle kadınlara ait görev tanımı içinde evin iç düzenini sağlamak, çocukların bakımına dikkat etmek, eşin giyinme ve yemek gibi ihtiyaçlarını karşılamak göze çarpar.¹⁰¹ Kadına örfün yüklediği bu sorumluluklar esasen dinin yüklediği görevler arasında bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kadının çocuklarına dair sorumluluklarında hamilelik ve süt emzirme dönemi ile ilgili hususlar yer

97 Martı, "Dini ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı", 119.

98 Erdiñç Ahatlı, "Uyuşturucu ve Bağımlılık Yapan Maddeler Konusunda İslam'ın Bakışı", *Diyanet İlmî Dergi* 37/3 (2001), 128.

99 *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014*, ed. Mustafa Turgut, (Ankara: Çizge Tanıtım, 2015), 75.

100 Köroğlu, *Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 61.

101 *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014*, 175.

almaktadır.¹⁰² Erkeklerle ait görev tanımına ise genel olarak evin geçinimini ve ailenin nafakasını sağlama girmektedir.¹⁰³ Kur'an-ı Kerim'de erkeklerin eş ve çocuklarına karşı olan görevleri hususunda ise örfte olduğu gibi evin geçimi ve nafakanın sağlanması yer almaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca Kur'an'da aile büyüklerine, çocukları dinin kurallarına dikkat ederek yetiştirilmesi konusunda da uyarı yapılmıştır.¹⁰⁵

Kesinleşen boşanma davaları sonucunda 2023 yılında 171 bin 881 çift boşanırken 171 bin 213 çocuk velayete verildi.¹⁰⁶ En az bir kez boşanmış bireylerin (görüşme sırasındaki medeni durumuna bakılmaksızın ve birden fazla boşanmış bireylerin son boşanma olayına göre) boşanma nedenleri incelendiğinde, %32,2 ile sorumsuz ve ilgisiz davranma ilk sırada yer aldı. Bu boşanma nedenini %14,1 ile aldatma, %9,8 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %8,1 ile dayak/kötü muamele izledi. Boşanma nedenleri cinsiyete göre incelendiğinde, boşanmış erkeklerle ve kadınlara göre en önemli boşanma nedeni eşlerinin sorumsuz ve ilgisiz davranması oldu. Bu oran, erkeklerle göre %41,2, kadınlara göre %24,2 oldu. Erkeklerle göre sorumsuz ve ilgisiz davranmadan sonra en önemli boşanma nedenleri %11,0 ile aile büyüklerinin aile içi ilişkilere karışması ve %9,7 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama oldu. Kadınlara göre sorumsuz ve ilgisiz davranmadan sonra en önemli boşanma nedenleri ise %19,3 ile aldatma ve %14,6 ile dayak/kötü muamele oldu.¹⁰⁷

Geçimsizlik, boşanma davalarında en yaygın neden olarak öne çıkmaktadır. Zina, terk ve cürüm gibi nedenler de boşanma davalarında önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰⁸ Zina, cürüm, haysiyetsizlik ve cana kast konularının bağımlılıkla doğrudan yahut dolaylı olarak bağı bulunmaktadır. Aklın korunmasına zarar veren tüm maddeler insanı suça ve haysiyetsiz davranışlar ortaya koymasına sebep olur. Teknoloji bağımlılığı sebebiyle insanlar sanal aldatmalara ve aile içindeki iletişimin kopması sonucuna ulaşmıştır. Huzur ve iletişimin olmadığı ortamlarda şiddet görülmesi muhtemeldir. Bu sebeple insan aklını, zamanını, ailesini korumak için, görevleri eksiksiz yerine getirebilmek için bütün olumsuz etmenlerden uzak durmalıdır. Netice itibarıyla, insan ruhuyla ve manevi

102 el-Ahkâf 46/15.

103 Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014, 175.

104 el-Bakara 2/233.

105 et-Tahrîm 66/6.

106 Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK Kurumsal), "İstatistiklerle Aile". (Erişim 15 Aralık 2024).

107 "TÜİK Kurumsal, "Türk Aile Yapısı Araştırması" (Erişim 15 Aralık 2024).

108 Zeynep Ünal Murat Hukuk ve Danışmanlık (ZUM), "2023 Yılı Türkiye Boşanma İstatistikleri", (Erişim: 16 Aralık 2024).

dünyasıyla huzur bulur. Huzurun temelinde de kalbin mutmain olması vardır. İbadetlerini yerine getirmesinin bilincinde olan her insan bunları yapmadığı zaman huzursuz olur. Madde bağımlılıkları sonuç olarak ibadetlerin yapılmasına engel olmaktadır. Manevi huzurunu korumak isteyen kişiler bu maddelerden uzak durmayı başarmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, bağımlılıkların aile ilişkilerinde sebep olduğu iletişim sorunları ile sorumluluklarda ortaya çıkan ihlaller konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda her bağımlılığın bir süreç içerisinde gerçekleştiğine, birden fazla sebeple ortaya çıktığına, bağımlılığın ilerlemesinde veya ortadan kalkmasında aile, arkadaş ve toplumsal ilişkilerin önemine değinilmiştir.

Bağımlılık her bireyi olumsuz şekilde etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Bu sorununun çözüme ulaşması hususunda her ferdin birtakım görevi bulunmaktadır. Bunun için temelde sağlam iradeye sahip, sorumluluğunu bilen, ahlaklı ve bilinçli nesillerin yetişmesine öncülük etmek yer alır. Toplumdaki her birey, zihinlerini manevî değerlerle donatmak ve bunun sonucu olarak doğru davranışlar ortaya koymak durumundadır. Çünkü bir toplum ancak, dini ve milli değerlerine sahip çıkarak ve bu şekilde bir hayat sürerek ayakta kalabilir.

Bir toplumun temel taşı, sağlıklı nesillerin yetişme ortamı olan ailedir. Bireyin kimliği, kişiliği, ahlaki donanımları, hayata bakış açısı aile ortamında gelişmektedir ve yaşadığı toplumun bütün birikimleri, gelenek ve görenekleri hem dinin hem de kültürün benimsediği iyi ve kötü davranışlar ailede anlam bularak çocuğa aşılanmalıdır. Bundan dolayı aileler tehlikenin farkına vardıkları zaman, bunlarla yüzleşmeye ve çözüm yolu bulmaya çalışarak kendilerine sunulan tüm olanakları kullanmalı, sunulan tüm yardımları talep etmelidirler.

Teknoloji bağımlılığının çözümünde sanal dünyanın dışında bir hayatın varlığı fark ettirilmeli, bu sahte ortamlardan gerçek sosyalliğe geçişi sağlamak için adımlar atılmalıdır. Aile bireyleri hep beraber doğa yürüyüşleri yaparak, belediyelerin veya farklı kurumların sunmuş olduğu ortamlarda spor aktivitelerine katılarak farkındalık oluşturulabilir. Hep birlikte yaşanan ev ortamlarında elektronik aletlerin göz önünde bulundurulmaması, aile üyelerinin teknolojik aletlere olan ilgisinin azaltılması, ebeveynin bu konuda örnek oluşturması, sorumluluklardan arta kalan zamanda ortak planlar yapılması da bu konuda etkisi olan durumlardandır. Bağımlılıkla mücadele eden ve bu konuda başarılı olan diğer bireylerin, kendisi için bir umut ve örnek alması için bu bireylerle görüşmeleri sağlanmalıdır.

Uyuşturucu bağımlılığının çözümü noktasında çalışmalar ve araştırmalar yapmak hem toplumsal hem de dini açıdan bireylere düşen görevlerden birini

oluşturmaktadır. Bu konuda, ebeveynlere dönük olarak, psikolojik, dini ve ahlâkî alanlara yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılarak tüm topluma yayılması sağlanmalıdır. Bağımlılıkla mücadelede bilgilendirmenin ve eğitimin yanı sıra çevresel düzenleme ve risk ortamlarını azaltma da son derece önem arz etmektedir.

Ahlâkî ve dinî yönden eksik kalan her alanın doğru yönlendirme olmadığında yanlış bilgilerle doldurulması kaçınılmaz bir sonucu meydana getirecektir. Yüce Allah bir konuda yasak getirmiş ise bu konuda bireysel veya toplumsal bir zararın önlenmesi amaçlanmıştır. Örneğin içki ve uyuşturucu gibi bireylerin bilinçli eylemlerde bulunmasının önüne geçen ve sarhoşluk veren maddelerin kullanımının birçok zararı görülmektedir. Yahut kumarın yasaklanması ile hem birey ve aile hem de toplum bazında haksız kazanç elde edilmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Üstelik bu maddelerin kullanılması veya kumarın oynanmasının ailenin huzuruna ve devamlılığına yaptığı verdiği zararın boyutu oldukça büyüktür. Her bağımlılık nasıl ki tek kullanım sonucu meydana gelmiyorsa bağımlılıktan kurtulmakta bir anda olmamaktadır. Eğer bağımlılık oluşmuş ise yapılacak en önemli şey, sabırla ve inançla mücadele vermek ve birbirine destek olmaktır.

Teknolojinin hayatın her alanını kapsadığı bu çağda, onun doğru şekilde ve ahlaki değerlere sahip insanlar açısından kullanılması fayda sağlayacaktır. İstisnasız her bireyin bu konuda ayrı ayrı sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sebepten, aile hukukundan doğan hak ve sorumlulukların bilinmesi ve eksiksiz yerine getirilmesi, İslam dininin temelde insana sonra da aileye verdiği değerin fark edilmesi önem arz etmektedir. Bağımlılık bir sonuçtur, bu durumun yaşanmasını meydana getiren sebepler ortadan kaldırıldığında sorun da kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır.

Aile bireylerinin hak ve sorumluluklarını gereğince anlayarak yerine getirmeye çalışması ve aile üyelerinin “biz” bilinciyle hareket etme gayretinde olmasıyla birçok problemin oluşması önlenecektir. Mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamanın yanında sağlıklı bir yaşam sürmekte önem arz etmektedir. Bunun yolu da ayetlerin belirlediği sınırlara riayet ederek ve Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği şekilde yaşayarak mümkün olacaktır. Bir inanca sahip olmak insanın doğuştan getirdiği ait olma hissini tamamlamakta ve iç huzuru sağlamaktadır. İradeyi ve akli doğru yönetebilen her birey doğru bir hayat yaşamanın anaharını bulacaktır.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Ahatlı, Erdiñ. “Uyuşturucu ve Bağımlılık Yapan Maddeler Konusunda İslam’ın Bakışı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 37/3 (Temmuz- Ağustos- Eylül 2001), 117-128.

Ahmed bin Hanbel. *el- Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Baskı, 1992.

Bardakoğlu, Ali. “Kumar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/364-367. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1986.

Boran, Mustafa. “Tütün/ Sigara ve Kât Gibi Zararlı Maddelerin Dini Hükmü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 425-455.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî*, İstanbul: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1981.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî Tercümesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.

BAM, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, “Bağımlılıkla Mücadele” (Erişim 15 Aralık 2024). <https://bam.mehmetakif.edu.tr>.

Cessâs İmam Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkâmu’l Kur’an*, çev. Mehmet Keskin, 6. Cilt. Ankara: İ’tisam Yayınları, 2018.

Davudoğlu, Ahmet. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, İstanbul: İslam Hukuku Külliyatı Yayınları, 2. Basım 1983.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sedd-i Zerâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklo-*

pedisi. 36/277-282. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdi. *es-Sünen*, 1-5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.

Karadâvî, Yusuf. *Çağdaş Meselelere Fetvalar*. İstanbul: Tahir Yayıncılık, 2. Cilt, 1994.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım 2019.

Gökler, Rıza- Koçak, Recep. “Uyuşturucu ve Madde Bağımlılığı”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 3/1 (01 Ocak 2008), 89-104.

Gümüş Böke, Emine. “Madde Bağımlılığı ve Ailelerin Bağımlılara Yaklaşımı”. *Diyanet Aylık Dergi* 374 (Şubat 2022), 72-73.

Kahveci, Nuri. *İslam’a Göre Aile Bireylerinin Sorumlulukları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2017.

Karadeniz, Kibar. *Bağımlılık Yapan Madde Kullanma Suçlarının İslam Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, master Thesis, 2009. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/30035>

Karaman, Fikret. “İslam Dini Açısından Tütün ve Sigara Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmi Dergi* 35/3 (Eylül 1999), 117-128.

Karaman, Hayrettin vd.. *İlmihal II İslam ve Toplum*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2006.

Karaman, Hayrettin. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, 2 Cilt. (İstanbul: Yeni Şafak/ İz Yayıncılık, 1992.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi' u's-Senâi ' fî Tertîbi 'ş-Şerâ'i'*, Beyrut, ts. 2002.

Köroğlu, Tevfik. *Üniversite Gençliğinin Evlilik, Aile ve Boşanma Konusundaki Düşünce ve Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2009.

Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir, Esed, Muhammet vd.. İstanbul: İşaret Yayınları, 6. Basım, 1999

Kur'an Meal- Tefsir, Okuyan, Mehmet. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 5. Basım, 2021.

Kurtubî, Muhammed bin Ahmed. *el-Cami 'li- Ahkami 'l-Kur 'an*, nşr. E.İ. İbrahim, Kahire, 1966/1967.

Martı, Huriye. “Dinî ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”. *Diyanet ilmi Dergisi* 54/3 (15 Eylül 2018), 107-120.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-. *Te 'vilâtül- Kur 'an Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2021

Menekşe, Ömer. *Madde Bağımlılığı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2011.

Mutlu, Ercan. “Madde Bağımlılığında Ailenin Rolü”, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* 2 (01 Aralık 2013), 13-17.

Müslim, Ebu Huseyn el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.

NP, Amatem Bağımlılık Merkezi, “Bağımlılık nedir?”. Erişim 12 Mayıs 2021 <https://npistanbul.com>.

NP, Amatem Bağımlılık Merkezi, “Kumar Bağımlılığı” , Erişim 07 Mart 2024, <https://npistanbul.com>.

Ögel, Kültegin vd.. *Bağımlılık: İyileşmek İçin 66 İlke*. İstanbul: Uçurtma Yayınları, 1. Basım, 2022.

Ögel, Kültegin. *İnsan, Yaşam ve Bağımlılık Tartışmalar ve Gerçekler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım 2001.

Ögel, Kültegin. *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, 1. Basım, 2010.

Özdemir, Şuayip. “Alkol ve Uyuşturucunun Zararları ve Gençliğin Alkol ve Uyuşturucudan Korunmasında Alınması Gerekli Önlemler”. *Diyanet ilmi Dergisi* 40/4 (Ekim- Kasım- Aralık 2004), 99-112.

Özen, Şükrü. “Tütün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/5-9, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özyazıcı, Alparslan. *Alkollü İçkiler, Sigara ve Madde Bağımlılığı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2017.

Siberay, “Teknoloji Bağımlılığı” Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.siberay.com>

Serahsî, Ebû Bekir. *el-Mebsût*, 1-30 Cilt. Beyrut: Daru'l Hadis, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*. çev. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Tarhan, Nevzat – Nurmedov, Serdar. *Bağımlılık Sanal ve Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Tmsclinic. “İnternet ve Teknoloji Bağımlılığı”. Erişim 15 Aralık 2024. <https://www.tmsclinic.org>

TCK, Türk Ceza Kanunu, Resmi Gazete (5237). 25611 (12/10/2004), Erişim: 24 Şubat 2024. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması TBNA 2014, ed. Mustafa Turgut, Ankara: Çizge Tanıtım, 1. Basım, 2015.

TÜİK Kurumsal, Türkiye İstatistik Kurumu. “İstatistiklerle Aile”. (Erişim 15 Aralık 2024). <https://data.tuik.gov.tr>.

TÜİK Kurumsal, Türkiye İstatistik Kurumu. “Türkiye Aile Yapısı Araştırması”. (Erişim 15 Aralık 2024). <https://data.tuik.gov.tr>.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

YEDAM, Yeşilay Danışmanlık Merkezi. “Neden Bir Kereden Bir Şey Olur?”. Erişim 14 Aralık 2024. <https://www.yedam.org.tr>.

Yeşilay, “Sigara ve Alkol Bağımlılığı İle Madde Bağımlılığı Arasında Nasıl Bir Bağ Vardır?”. (Erişim 15 Aralık 2024). <https://www.yesilay.org.tr>.

Yeşilay, Türkiye Yeşilay Cemiyeti. “Teknoloji Bağımlılığı ve Telefon Bağımlılığı”. Erişim 26 Şubat 2024. <https://www.yesilay.org.tr>.

Yılmaz, Muhammet vd.. “Tefsir ve Fıkıh Kaynaklarında Sigara Konusuna Yaklaşımlar”, Akademik-Us 15-16 (30 Kasım 2024), 1-33.

Zuhaylî, Vehbi. “Kumar”. *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, Erişim: 07.08.2024. <https://www.islamiokul.com>.

Zuhaylî, Vehbi. *Tefsîru'l-Munîr*. trc. Heyet, İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2003.

ZUM, Zeynep Ünal Murat Hukuk ve Danışmanlık. “2023 Yılı Türkiye Boşanma İstatistikleri”. Erişim: 16 Aralık 2024, <https://www.zeynepunal.av.tr>.